

Міжнародна економіка

Роман ЗВАРИЧ

**ЕТИМОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ,
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
ТА ВИМІР ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Резюме

Встановлено етимологію глобалізації, охарактеризовано її дефінітивний апарат та аргументовано її відмінність із вестернізацією. Проаналізовано технографію виникнення і становлення теорії глобалізації, систематизовано головні напрямки її досліджень. Охарактеризовано розбіжність щодо концептуалізації явища глобалізації в розумінні причин, структури, наслідків та логіки її розвитку. Дано оцінку виміру глобалізації, встановлено її базові критичні зауваження і сформовано передумови, що обґрунтовують її альтернативу.

Ключові слова

Вестернізація, гіперглобалізація, глобалізм, імплізія, інтеграція, інтернаціоналізація, консюмеризм, локалізація, модернізація, реглобалізація.

Класифікація за JEL: F02.

© Роман Зварич, 2016.

Зварич Роман, канд. екон. наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Вступ

Світовий економічний розвиток характеризується динамічним взаємопроникненням та інтеграційним поглибленням його учасників і структурних елементів. Зростанням ролі зовнішніх факторів у розвитку держав та створенням транснаціонального капіталу як процесу міжнародної інтеграції визначають новий глобальний етап інтернаціоналізації господарського життя. Головним джерелом впливу структурних елементів суспільства, що дає їм змогу підніматися до рівня держави і вступати з нею у діалог, стає їх вихід на міжнародну арену та залучення на свою сторону глобальних сил. Глобалізація виражається у збільшенні транскордонної економічної активності, але її вплив на розподіл доходів у світі є неоднозначним. Існує думка, що глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу» зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як наслідок світова економіка все більше поляризується, а економічна активність та відповідні прибутки концентруються у трьох десятках ключових країн. Відповідно до цього, вважаємо актуальним проведення дослідження, спрямованого на встановлення етимології глобалізації, визначення її меж, дефінітивного апарату та оцінку її глобального виміру.

Дефінітивний апарат дослідження глобалізації та її рефлексію процесу вестернізації напрацювали Ф. Дарлінг, Б. Девіс, Р. Кохейн, С. Латуш, Дж. Маклін, Дж. Най, Р. Робертсон, К. О'Рурк, Р. Фіндлей. Теоретичні аспекти процесу глобалізації досліджували Д. Белл, Е. Гідденс, Л. Кирянова, Г. Лебон, М. Маклюен, Х. Ортега-і-Гассет, О. Тофлер, Ф. Фукуяма, К. Ясперс. Напрями в концептуалізації глобалізації розглядали Б. Барбер, І. Валлерстайн, В. Галецький, П. Дікен, В. Іноземцев, С. Латоша, М. Мнакацян, А. Мокій, А. Панаріна, Дж. Розенау, Є. Савельєв, Г. Томпсон, Д. Фрідман, С. Хантінгтон, Д. Хелд, П. Хірст.

Актуальність зазначеної проблеми, її практична вага і наявність базових критичних зауважень зумовили головну мету дослідження, яка полягає в оцінці виміру глобалізації та концептуалізації її явища в розумінні причини, структури, наслідків і логіки розвитку. В рамках зазначеної мети можемо виділити такі завдання нашого дослідження, зокрема: встановити етимологію глобалізації та охарактеризувати її дефінітивний апарат; проаналізувати технографію становлення її теорії; охарактеризувати розбіжність щодо концептуалізації її явища; дати оцінку її глобального виміру, встановити базові критичні зауваження та сформулювати передумови щодо її альтернативи.

Виклад основного матеріалу

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. При входженні економічного, правового, культурного, політичного, військового і соціального простору держави до спеціалізованого глобального простору її самостійність стає обмеженою або відсутньою. Структурні зрушення в економіці відбуваються в інтересах «країн-систем». За жорсткої міжнародної політики провідні країни примушують інших проводити політику, протилежну тій, за якої самі досягли економічного розвитку. Це підриває конкурентоздатність економік, що розвиваються, консервує їх відсталість та перерозподіляє багатство на користь розвинутих держав.

Етимологія глобалізації. В економічній науці існує розуміння глобалізації як «міжнародної конкуренції нового рівня – конкуренції між країнами за місце у світовому співтоваристві». Однак зі сказаного вище можна зробити висновок, що глобалізація заперечує (не ліквідує, а включає в себе в реінтегрованому і підпорядкованому вигляді) національну економіку та інші сфери відносин. Отже, зрозуміти сучасний етап глобалізації, використовуючи старі категорії, що відображають національно-державні процеси, в принципі неможливо. Національна економіка явно чи неявно може стати об'єктом маніпулювання з боку ТНК. Крім того, в умовах створення єдиного світового господарства конкуренція як економічне явище всередині національних економік і між ними має тенденцію до зникнення.

Сучасні історики все активніше прагнуть спростувати ідею про те, що глобалізація стала набуттям останніх десятиліть – для цього у них є вагомий підстави. Аргументація, побудована на оцінці активного зростання міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит та цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст., цілком дає змогу сказати про те, що в історії глобалізації було як мінімум дві «хвилі». Деякі дослідники переконані, що початковий сплеск глобалізації може бути віднесений навіть до ще більш раннього періоду – до XVI–XVII ст., саме тому вони виділяють «три хвилі глобалізації» [1]. Найбільш адекватним може бути підхід Р. Фіндлея і К. О'Рурка, які схильні розглядати економічну історію починаючи з 1970-х рр. не як специфічний етап глобалізації, а як відновлення нею втрачених у першій половині століття позицій, називаючи цей процес «реглобалізацією» [2].

Зрозуміло, що існують сфери, в яких її перевага над попередніми етапами розвитку не викликає сумнівів. Насамперед це стосується інформаційної та технологічної сфер, де створено глобальний інформаційний простір, а технологічні зміни практично одночасно відбуваються в усьому світі завдяки інтенсивній конкуренції. У той же час не можна не помітити двох важливих обставин.

Термін «глобалізація» з'явився в перші повоєнні роки і «утворився» з дієслова «глобалізувати» (to globalize), наявність якого як самостійного поняття зафіксовано ще в 1950-і рр. [3]. Так, у 1944 р. О. Рейзер та Б. Девіс у своєму дослідженні «Планетарна демократія» неодноразово використали поняття «globalize» і «globalism» [4]. На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово «mondialisation», зі зворотного перекладу якого на англійську мову виникла «глобалізація» в тому значенні цього слова, в якому воно зараз використовується. Даний термін, який до цього застосовувався епізодично, вперше був поставлений у центр концептуального дослідження в 1981 р. американським соціологом Дж. Макліном, який закликав «зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення» [5]. У 1983 р. Р. Робертсон вперше виніс термін «globality» в назву однієї зі своїх статей, в 1985 р. він же дав докладне тлумачення поняття «globalization», а в 1992 р. виклав основи своєї концепції в спеціальному дослідженні [6]. До середини 1990-х рр. концепція глобалізації, в рамках якої цей процес трактувався як один з найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки широко, що М. Уотерс писав: «Подібно до того, як основним поняттям 80-х рр. був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства в третє тисячоліття» [7].

Протягом двох десятиліть термін «глобалізація» використовувався для означення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної та політичної [8]. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не дає йому визначення навіть у роботах, безпосередньо присвячених теорії глобалізації [9]. Спроби розібратися в трактуванні даного терміна починаються тільки тоді, коли він протиставляється іншим однокорінним словам – таким, як «глобалізм (globalism)» та «глобалність (globality)». Класичним визначенням цих понять можна вважати формулювання У. Бека, який розуміє під першим «переконавання в тому, що світовий ринок долає або пригнічує політичні бар'єри... чи ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізму)», а під другим – сам факт того, що «ми багато часу живемо в умовах всесвітнього суспільства і «закритість» окремих просторів для нас є ілюзією» [10]. У той же час цей підхід – лише один з багатьох; так, наприклад, С. Телботт стверджує, що термін «глобалізм (globalism)» всього лише відображає той «факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки між своїми окремими частинами, в тому числі тими, що простягаються через моря і океани» [11]. Детально дискусія про відмінність глобалізації та глобалізму викладена у книзі¹ Р. Кохейна і Дж. Ная-молодшого [12], де ав-

¹ Р. Кохен і Дж. Най-молодший у книзі «Влада і взаємозалежність» запропонували концепцію комплексної взаємозалежності, згідно з якою у світі існує плюралізм каналів зв'язку, через які будується політика, в т. ч. неформальні відносини між зовнішньополітичними елітами.

тори дійшли висновку, що така відмінність не має серйозної наукової значущості, а суперечки навколо неї можна вважати суто схоластичними (див. рис. 1).

Рисунок 1

Критичний аналіз сучасних визначень глобалізації економіки

Джерело: [складено автором].

Помилково говорити, що поняття «глобалізація» прийшла на зміну терміну «інтернаціоналізація», адже вони відображають якісно різні явища. «Глобалізація» витіснила з обороту інші поняття, а саме: «європеїзацію» і «вестернізацію», які раніше сприймалися як характерні елементи епохи мо-

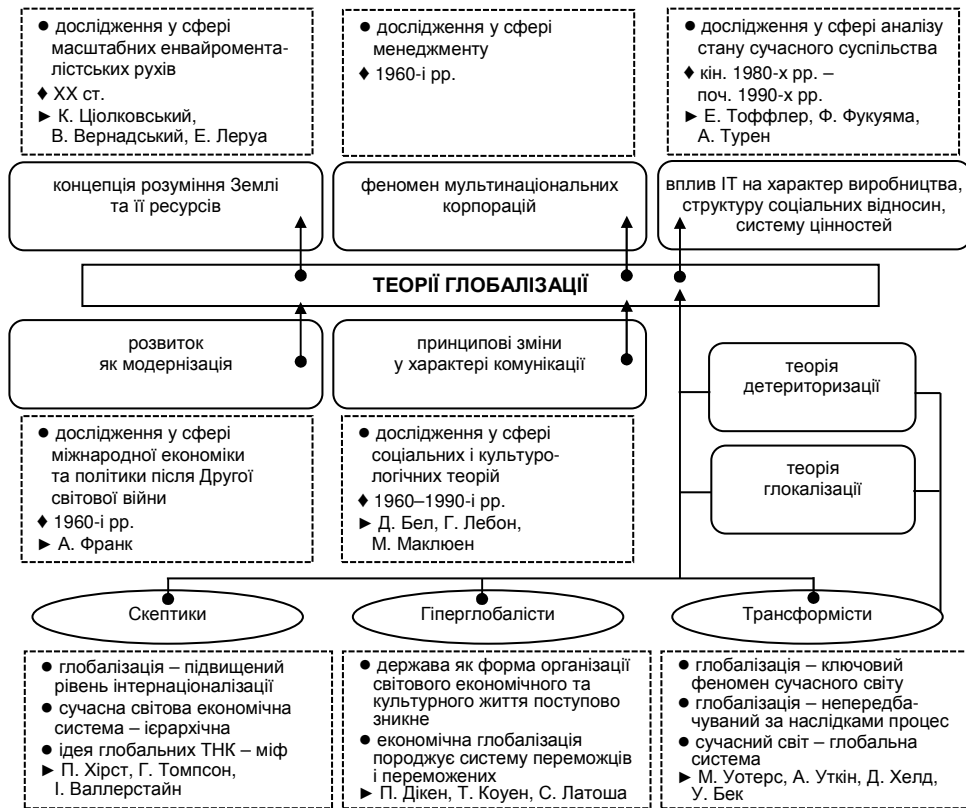
дерну. Вестернізація історично розглядалася як процес поширення на весь світ економічних практик та соціальних порядків, що сформувалися насамперед у Європі. Це поняття в останній третині ХХ ст. було визначено Ф. Дарлінгом, Т. фон Лауе і С. Латушем [13]. Під європеїзацією розумілось розширення сфери дії європейського права, а також цей термін використовувався для опису наслідків міграції європейців у ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю [14]. Тим часом ці поняття більш точно відображали зміни, що відбувалися у світі в ХХ ст. і вказували на їх джерело – Захід (Європу). Міркування про глобалізацію, що поширилися останнім часом, вказують на те, що вона стає синонімом некерованості планетарного масштабу: відродження імперій та їх особлива роль у формуванні «нового» світового порядку [15].

Глобалізація відрізняється від вестернізації тим, що у неї відсутній управлінський центр. Світ сьогодні залежить від США не як від глобальної управлінської штаб-квартири, а як від «воронки», що утворилася і відверто змушує світ обертатися. Глобалізація не вимагає насильства, на яке інколи спиралася вестернізація; вона заснована на привабливості образів, які майстерно створює, і на стохастичних діях мільярдів людей, які й визначають тенденції, невідомі самим її «архітекторам». Саме тому даний процес не може описуватися сухою теорією. Не випадково епоху глобалізації вже давно називають «періодом невизначеності» [16] і «суспільством ризику» [17], що більш точно і глибоко відображають суть нашого часу.

Технографія становлення теорії глобалізації. Теорії глобалізації виникли на базі цілого ряду наукових традицій і досліджень, основу яких заклали, на думку Л. Кирянової, п'ять досить різних напрямків досліджень, що розвиваються із середини ХХ ст. (див. рис. 2). До першого такого напрямку належать дослідження у сфері менеджменту, що розвиваються з 1960-х рр. У центрі даних досліджень перебуває феномен мультинаціональних корпорацій. Вони зародилися як управління з підвищення ефективності конкурентоспроможності великих американських мультинаціональних компаній. Однак у 1970-х рр., коли американські корпорації стали значно розширювати географію свого функціонування, намагаючись збільшити ринки збуту і перемістити виробництво в регіони з більш низькою вартістю робочої сили, дані дослідження сформували окремий вагомий напрямок у дослідженнях з проблем управління. Теоретики сучасного менеджменту в своїх роботах стверджують, що сучасні фірми для підвищення своєї ефективності повинні ставати глобальними щодо географії свого функціонування та розподілу функцій управління і виробництва.

Рисунок 2

Технографія становлення теорії глобалізації

Джерело: [складено автором].

До другого напрямку належить серія досліджень у сфері соціальних і культурологічних теорій, які також отримали свій розвиток у 1960-х рр. Дані роботи сфокусовані на дослідженні принципів змін у характері комунікації. Дослідження проблем масової комунікації є одними з найбільш релевантних сучасним теоріям глобалізації. Основу даного напрямку багато в чому заклали ідеї представників франкфуртської школи. Одним з центральних їх положень є думка, що система масового виробництва товарів, послуг та ідей адекватна існуючій системі капіталізму в цілому з її відданістю технологічному раціоналізму, калькуляції і споживанню. Ці ідеї були розвинені в цілій серії значних робіт, які акцентують увагу на дослідженні впливу масової комуніка-

ції на трансформацію суспільства та соціальних відносин, зокрема на виникнення феномену масовості. Це роботи Х. Ортеги-і-Гассета, Д. Белла, Г. Лебона, Г. Тарда, О. Тофлера, Д. Рісмена.

У другій половині 1980-х рр. – початку 1990-х рр. дослідники з різних сфер соціального знання звернули пильну увагу на зростаючу роль електронних засобів масової комунікації та їх принципний вплив на соціальну трансформацію. Основу даного напрямку заклали роботи М. Маклюєна, для якого детермінантним елементом культури є засіб передачі повідомлення, а не зміст цього повідомлення. Випереджаючи ідеї Е. Гідденса і Д. Харвея, М. Маклюєн демонструє, як реорганізується простір через час [18]. Оскільки електронні засоби комунікації передають інформацію негайно, це пов'язує події та локальності разом і робить їх тотально взаємозалежними. Акселеруючий ефект електронної комунікації та сучасні транспортні системи призвели до виникнення структурного ефекту, який М. Маклюєн назвав «імплізія». Це означає, що людина може брати участь, «відчувати» події, дії, які територіально відбуваються далеко від неї. На думку М. Маклюєна, електронні засоби комунікації нівелювали час і простір та вивели діалог у глобальний вимір. Вони знищили економічну, політичну, географічну обмеженість і територіальність, а також ізоляціонізм.

До третього напрямку належать концепції, що з'явилися на основі різних масштабних енвайроменталістських рухів, які пропагували концепцію розуміння Землі та її ресурсів як сутність, що має свої межі. Перша фотографія Землі з космосу, а також фотографії планети, зроблені з орбіти Місяця, на яких вона виглядає досить малою, дали сильний поштовх розвитку ідей про те, що все людське співтовариство існує спільно в тісній близькості один від одного. Особливо впливовою щодо розробки та популяризації даних ідей стала діяльність Римського клубу, що породила цілу низку досліджень, які одержали згодом назву «глобальне моделювання». До цього ж напрямку можна віднести і більш ранні роботи К. Ціолковського, В. Вернадського, К. Ясперса, Е. Леруа та ін. Своїми роботами і міркуваннями про «чисельність населення Землі», «ноосферу», «світовий уряд», «космополітизм», «планетарні явища», «загальну всесвітню історію» і т. ін. вони підготували наукову свідомість до розуміння того, що людству як єдиному цілому, нерозривно пов'язаному з природою і космосом, неминуче визначена спільна доля.

До четвертого напрямку належить серія досліджень, присвячених розвитку міжнародної економіки та політики після Другої світової війни. Протягом 1960-х рр. і далі ціла низка теорій представляла парадигму «розвиток як модернізація». В рамках цієї парадигми виник поділ на розвинені країни і країни, що розвиваються, а також постулат про необхідність розвитку країн «Третього світу» через широке впровадження і поширення в цих країнах інститутів модернізації. Одним з найбільш значущих послідовників даних теорій був А. Франк. Саме з цих теорій з'явилися сучасні теорії глобалізації, що

розглядають глобалізацію як глобальне поширення інститутів західного модерну, а отже – прирівнюють глобалізацію до вестернізації.

П'ятий напрям представлено дослідженнями з аналізу стану сучасного суспільства з точки зору впливу розвитку інформаційних технологій та зміни характеру виробництва на структуру соціальних відносин і систему цінностей. Це концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого розриву, розлому епох, постмодерну та ін. Найбільш помітні автори даного напрямку – Д. Белл, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Турен, Ж. Бодрійяр, Ж. Ліотар й ін. [19].

Напрями в концептуалізації глобалізації. Дефінітивний підхід розглядає глобалізацію як процес розширення, інтенсифікації та поглиблення світової взаємозалежності і взаємопов'язаності, що виявляється у всіх аспектах сучасного життя. Незважаючи на таке загальне розуміння глобалізації, існує значна розбіжність щодо концептуалізації даного явища в розумінні причин, структури, наслідків та логіки її розвитку. Згідно з класифікацією глобалізації Д. Хелда, яку він запропонував за підсумками аналізу сучасного дискурсу даного поняття, можна виділити три основних напрями (школи) в концептуалізації глобалізації: скептики, гіперглобалісти і трансформісти.

Один з основних скептиків дискурсу глобалізації І. Валлерстайн вважає, що «цей дискурс є насправді помилковою інтерпретацією сучасної реальності – обманом, нав'язаним нам владними групами, і, навіть гірше, обманом, який ми нав'язали самі собі, найчастіше з відчаю» [20]. Даний напрямок досліджень в основному пов'язаний з роботами у сфері економіки і міжнародних відносин. Скептики, ґрунтуючись на різного роду кількісних та якісних дослідженнях обсягів руху потоків товарів, інвестицій, мігрантів у XIX ст., стверджують, що сучасний рівень взаємозалежності світової економіки не є безпрецедентним в історії. Глобалізація, на думку представників даного напрямку, є не більш ніж підвищеним рівнем інтернаціоналізації. Сучасний світ дуже чітко розділений на кілька політико-економічних та «культурних» блоків, і цей поділ продовжує посилюватися. З урахуванням того, що блоки досить чітко локалізовані географічно, говорити про глобалізацію немає взагалі ніяких підстав. Найбільш послідовно ці ідеї розвивають такі відомі західні вчені, як: П. Хірст, Г. Томпсон, І. Валлерстайн, Л. Вайс. Необхідно відзначити, що досить велика частина представників даного напрямку все ж визнає наявність феномену глобалізації, але лише як посилення світової взаємозалежності; при цьому принципово вказується на триваючий поділ сучасного світу на регіональні та цивілізаційні блоки, а також наростаючий стан конфліктності між ними.

Ще однією важливою тезою скептиків є твердження, що сучасна світова економічна і політична система дуже ієрархічна. На тлі зростаючої економіки Півночі відбувається ще більше виключення всіх інших країн світу. У сучасній політиці та економіці існують очевидні домінуючі гравці. У пострадянській науці найбільш помітними роботами в цій сфері є роботи росіян А. Панаріна і В. Іноземцева, в яких автори дуже жорстко й послідовно ствер-

джують, що сучасні світові економічні, політичні, інформаційні, соціокультурні відносини є асиметричними та нерівномірними, а така ситуація дуже небезпечна для світу і, зокрема, представляє загрозу для Росії. «Небезпека» як ключова характеристика сучасної міжнародної ситуації наявна і в наукових працях українських (А. Мокій, Б. Шевчик) та інших російських вчених (Ю. Єршова, В. Целищева, Н. Мойсеєвої).

Також скептики у своїй теорії відзначають, що ідея глобальних транснаціональних корпорацій є міфом, адже основний потік інвестицій і торгівлі концентрується в найбільш розвинених країнах, а самі корпорації в більшій мірі представляють інтереси країн, з яких вони походять. Незважаючи на те, що цей напрямок в основному представлено роботами у сфері економіки, досить велика увага приділяється і культурним аспектам сучасного розвитку світової системи. Поряд із запереченням ідеї глобальної економіки вчені даного напрямку ставлять під серйозний сумнів існування глобальної культури і глобальної цивілізації. Найбільш значними і відомими в цьому відношенні є роботи С. Хантінгтона, особливо його праця «Зіткнення цивілізацій» [21]. С. Хантінгтон стверджує, що сучасний світ розділений на яскраво виражені цивілізаційні блоки, культурні та етнічні анклавні. Характер взаємодії цих цивілізаційних блоків С. Хантінгтон визначає як конфлікт, оскільки принципові відмінності між цивілізаціями не сприяють компромісу. В сучасному світі не тільки не відбувається інтеграція, а навпаки, помітно посилюється націоналізм, культурний та ідеологічний фундаменталізм.

Говорячи про ілюзорність глобального уряду, глобальної економіки і глобальної культури, практично всі представники даного напрямку одноставно сходяться в тому, що це проект західних країн (більшою мірою США), які прагнуть таким чином розповсюдити свій вплив на весь світ. При цьому таке домінуюче положення у світі західної капіталістичної економіки і культури, заснованої на консюмеризмі, ще більше стимулює розвиток фундаменталізму та націоналізму як захисної реакції. Однією з найбільш помітних робіт, що розвиває цю думку, є книга Б. Барбера «Джихад² проти Мак-світу» [22]. Б. Барбер стверджує, що сучасний світ представлений двома основними силами: 1) стягування націй в єдину уніфіковану комерціалізовану глобальну мережу, «єдиний Мак-світ»; 2) «ретрібалізація»³ людства, «лебонізація»⁴ національних держав, «джихад» проти всіх видів взаємозалежності.

² Джихад – боротьба на захист і за поширення ісламу. Джихадом є також боротьба з власними духовними чи суспільно-соціальними вадами / пороками, боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі поширення ісламу і, нарешті, ведення війни з агресором в ім'я Аллаха. Учасників джихаду називають моджахедами.

³ Ретрібалізація – вкрай небезпечний соціальний процес, що проявляється у поверненні багатьох народів до відносин траїбалізму, доповнений розширенням і поглибленням боротьби між етносами, країнами, культурами, релігіями, ідеологіями, соціальними групами, злочинними угрупованнями.

⁴ Лебонізація (lebanonization) – в термінах Б. Барбера це орієнтація на політику Лівану.

При аналізі глобалізаційних процесів саме скептики схильні ототожнювати глобалізацію з модернізацією. Глобалізація розглядається як поширення західних інститутів модернізації, основу яких складають капіталізм і демократія. Таким чином, можна сказати, що скептики в тій чи іншій мірі заперечують факт існування глобалізації та «глобального». Сучасні світові відносини (економічні, політичні, ідеологічні, інформаційні, соціокультурні й ін.) вони розглядають крізь призму дихотомії⁵ «національне / інтернаціональне» («інтернаціональне / регіональне»), а не «локальне / глобальне». Значення національних кордонів у сучасному світі, на їх думку, не тільки залишається дуже важливим, але і продовжує посилюватися. Сучасний світ – це не світ відкритих локальностей, а все більше посилення тенденції націоналізму й регіоналізму.

На противагу скептикам, для гіперглобалістів глобалізація представляється новою епохою в історії людства, в якій «традиційна національна держава є неприродним і неможливим комерційним утворенням у глобальній економіці» [23]. У даному підході, як і в підході скептиків, на перший план аналізу виходить економіка. Гіперглобалісти констатують становлення єдиного глобального ринку, стверджуючи, що глобалізація несе «денационалізацію» світової економіки через становлення та розвиток транснаціональних виробничих, торговельних і фінансових мереж (П. Дікен, В. Грайдер, А. Джонс, К. Омає). В епоху світу без національних кордонів національні держави є простим передавальним механізмом в організації глобальних потоків капіталів та товарів. Національна держава затиснута між сильними локальними і глобальними механізмами управління. На думку гіперглобалістів, національна держава як форма організації світового політичного, економічного та культурного життя поступово зникне взагалі (Г. Белов, В. Галецький, А. Мовсеян, Ю. Павлов, С. Огнівцев).

Всередині течії гіперглобалістів можна досить чітко виділити дві групи. Одна група дотримання логіки неолібералізму і вітає триумф індивідуальності та ринкових механізмів над владою й гегемонією держави (Т. Коуен). Інша група більш негативна у сприйнятті світового ринку і, дотримуючись традицій марксизму, стверджує, що це все більш гнітюче поширення світового капіталізму (С. Латоша). Однак, незважаючи на такі ідеологічні протиріччя, гіперглобалісти сходяться в тому, що глобалізація – це економічне явище, а сучасна світова економіка є високоінтегрованою.

Гіперглобалісти стверджують, що економічна глобалізація породжує нову систему переможців і переможених. При цьому стара система центру-периферії, Півночі-Півдня, Заходу-Сходу більше не діє. На зміну національ-

⁵ Дихотомія (гр. *dichotomos*: *dikha*, «надвоє» + *temno*, «поділ») – роздвоєння, послідовний поділ на дві частини, не пов'язані між собою. Спосіб логічного розподілу класу на підкласи, який полягає в тому, що одне поняття повністю ділиться на два взаємовиключних поняття.

ній державі приходить глобальний ринок, а національна культура поступово заміщається всесвітньо розповсюдженою ідеологією консюмеризму⁶, що формує нову ідентичність, універсальні цінності і стилі життя. Глобальне поширення цінностей та інститутів ліберальної демократії також підсилює формування єдиної глобальної цивілізації. Ця «глобальна цивілізація», «глобальне співтовариство» набуває своєю форми глобального управління, представленого різного роду транснаціональними організаціями на зразок Світового банку, Світового валютного фонду, Ради Безпеки ООН і т. ін.

Постійна транснаціональна взаємодія людей за допомогою глобальної комунікаційної інфраструктури призводить до підвищення рівня усвідомлення спільних інтересів і проблем, що, в свою чергу, веде до формування глобального громадянського суспільства та глобальної свідомості (Х. Булл, Дж. Розенау, Д. Херві-Легер, М. Чешков, В. Мантатов, І. Левін).

Аналіз поглядів гіперглобалістів свідчить про те, що вони розглядають сучасний світ як єдиний глобальний ринок, глобальну цивілізацію і глобальне громадянське суспільство. У рамках цього глобального співтовариства немає місця локальним кордонам, а один з найбільш яскравих проявів локального – національна держава та національна культура – взагалі поступово зникають. Локальні економіки і культури розчиняються в рамках глобальної цивілізації й глобального ринку.

Трансформісти, як і гіперглобалісти, визнають глобалізацію ключовим феноменом сучасного світу, що лежить в основі провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіці, політиці, культурі, управлінні та ін. Однак, на відміну від скептиків і гіперглобалістів, які в основу логіки розвитку глобалізаційних процесів ставлять економіку, трансформісти надають величезного значення культурі. Деякі з ключових теоретиків цього напрямку навіть виділяють культуру в якості провідного аспекту глобалізації (М. Уотерс, П. Бергер, Р. Робертсон, Д. Томлінсон). На відміну від гіперглобалістів, трансформісти не формують якусь єдину логіку розвитку глобалізаційних процесів, що ведуть до становлення єдиного глобального ринку або глобальної цивілізації. Вони доводять, що глобалізація – суперечливий та неоднозначний процес, який є довгостроковим і на розвиток якого впливає велика кількість суперечливих факторів (Р. Робертсон, Г. Тербон, А. Чумаков, А. Уткін, Д. Іванов, В. Іванов, М. Мнакацян).

Іншою ключовою ідеєю трансформістів є констатація зростаючої ролі національної держави (Д. Фрідман, М. Феазерстоун, Т. Люк, М. Мнакацян, І. Василенко). На противагу гіперглобалістам, трансформісти стверджують, що під дією глобалізаційних процесів «спрацьовують» певні механізми самозахисту, які викликають інтенсифікацію та відродження національної іденти-

⁶ Консюмеризм – громадський рух, спрямований на захист прав споживачів, забезпечення якості споживчих товарів і чесної реклами.

чності. Держави змушені розробляти стратегії поведінки в умовах глобалізації, реагувати на виклики глобалізації, що ще більше підсилює їх роль (П. Бергер, У. Шуркенс). Дослідження поведінки різних держав як носіїв національних культур в умовах глобалізації є поширеними в рамках даного напрямку.

Трансформісти демонструють, що в умовах глобалізації відбувається дуже помітна трансформація суті класичної держави-нації (Т. Люк, Д. Хелд, Е. Гідденс, М. Мнакацян, І. Василенко). Суть трансформації полягає в зміні характеру зв'язків між суверенністю, територіальністю і державною владою [2]. Безсумнівно, держава все ще має домінуючу владу над тими процесами, які відбуваються на її території, проте значний вплив в умовах глобальної взаємозалежності роблять різного роду транснаціональні процеси, а також ті процеси, що ініційовані та відбуваються за межами даної конкретної держави і їй не підконтрольні.

Оцінка виміру глобалізації. Питання щодо того, наскільки «глобальна» глобалізація є принциповою для оцінки як її досягнень, так і масштабу викликаних нею проблем. Деякі науковці (В. Іноземцев) зазначають, що у формі глобалізації прихований процес заміни прямого контролю над світом непрямим контролем, що не передбачає відповідальності. Лідер нового глобального порядку – США – радикально відрізняється від лідера вестернізованого світу кінця XIX ст. – Великобританії. У 1896 р. частка експорту в британському ВВП становила 28%, а імпорту – всього 11%; експорт капіталу з Англії напередодні Першої світової війни досягав 4,5–10% ВВП щорічно [2].

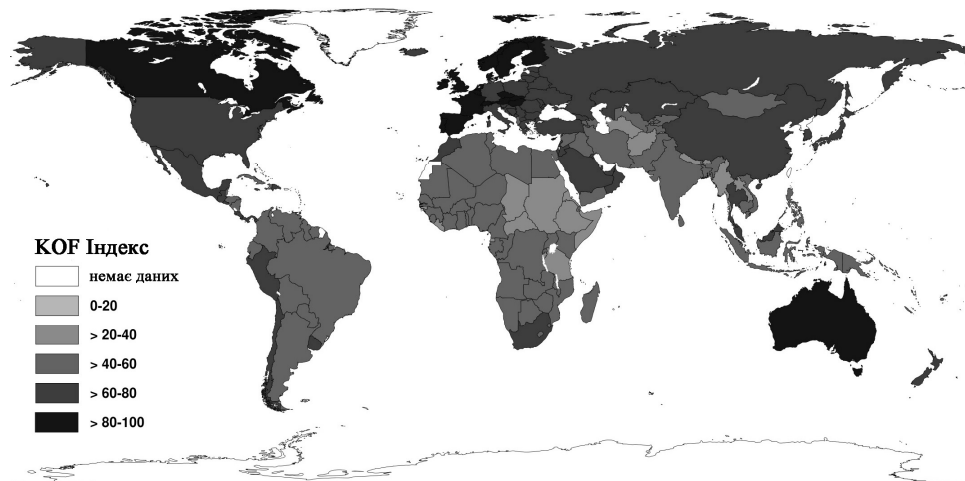
Європа в цілому залишалася нетто-експортером населення, віддавши за перші три десятиліття XX ст. більше 30 млн. осіб (зауважимо, що британський уряд розглядав переселення в колонії як «перерозподіл населення в межах нації» [24]). При цьому в одній лише Індії в 1850–1913 рр. британці збільшили площу зрошуваних земель у 8 разів і побудували залізниць більше, ніж у самій Англії. Нічого подібного сьогодні немає у світі. У 2014 р. частка експорту у ВВП США ледь досягала 9,5%, а імпорт становив 13,5% [25]. Дефіцит поточного рахунка США дорівнює \$ 360,7 млрд., у той час як зовнішній борг налічує цілих \$ 15,68 трлн., з яких приблизно 80% деноміновані в доларах США. Замість експорту капіталу США мають дефіцит платіжного балансу, а 10% населення «глобальної метрополії» – іммігранти в першому поколінні, що пригнічує навіть найбільш «глобалізованих» американців [26].

З одного боку, хоч обороти міжнародної торгівлі зростають випереджаючими темпами відносно глобального валового продукту (випереджаючи їх у середньому вдвічі), необхідно звертати увагу на напрямок товарних потоків. З 1950 р. сумарний ВВП всіх держав світу зріс, а в останнє десятиліття ця цифра зросла до 3–3,5% – відбулося це виключно за рахунок зростання цін на енергоресурси та сировинні товари. Щодо транснаціональних інвестиційних потоків, то з 1970 р. іноземні інвестиції в економіку США зросли у 18 разів, однак компанії семи країн (причому найбільш розвинених): Велико-

британії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії та Нідерландів – сумарно забезпечили 85% всіх інвестицій у США і виступили реципієнтами для 60% американських капіталовкладень за кордоном [27]. Якщо у 1970 р. в Європу прямувало не більше третини всіх американських інвестицій, то сьогодні це майже 53% [28]. Єдиним помітним глобалізаційним процесом, в якому країни, що розвиваються представлені досить помітно, залишається міграція, але й вона сьогодні не досягає тих масштабів, які мали місце в кінці XIX ст. [29]. Все це свідчить про те, що глобалізація на початку XXI ст. обмежується групою розвинених країн, до яких приєдналися декілька великих азійських держав, насамперед Китай, у той час як значна частина світу залишається не охоплена нею (див. рис. 3).

Рисунок 3

Мапа індексу глобалізації KOF⁷, 2016 р.

Джерело: [30].

З іншого боку, слід зауважити, що частка товарів та послуг, проданих за межами промислово розвинених «укрупнених регіонів» (США, ЄС, Японія), відносно невелика. Так, у найбільш «глобалізованій» галузі – автомобілебудуванні – на експорт продається лише 17% автомобілів, зібраних в ЄС, та

⁷ Індекс KOF (KOF Index of Globalization) – індекс рівня глобалізації країн світу, який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute).

7,9% – зібраних у США. Загальний обсяг експорту товарів і послуг з усіх країн світу становить менше 19% глобального валового продукту, а якщо виключити \$ 2,23 трлн., які належать до трансакцій всередині ЄС, то трохи більше 15%. Більш вагомою виглядає глобалізація фінансових послуг, але цими послугами користується невелика частина населення планети. Отже, світова економіка і на початку XXI ст. залишається в значній мірі локалізованою.

Висновки

Проведений аналіз етимології, теорії та концепцій вказує на значну розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від заперечення глобалізації до її абсолютизації. Однак ця ж розбіжність, а також великий міждисциплінарний спектр досліджень дають нам змогу зробити припущення про неоднозначність і суперечливість самого феномена глобалізації. Феномен глобалізації є яскравим прикладом взаємопроникнення й співіснування різних соціальних систем, на що і вказує посткласична парадигма. Одні інтеграційні зусилля призводять до об'єднуючих процесів, інші – стають безнадійно підірваними, внаслідок чого потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації зберігають власний силовий та економічний потенціал. Окрім цього, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості великим виробничим компаніям за рахунок невеликих і менш залучених до сучасних технологій виробничих колективів.

Отже, глобалізація економіки є досить суперечливим феноменом. З одного боку, її сутнісні риси сприяють підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства. З іншого боку, форми прояву цих рис нерідко принижують інтереси широких верств населення у всьому світі і цілих країн, що не входять до «клубу» держав «золотого мільярда». Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель здатна стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства і соціального захисту, на реальних демократичних цінностях й інституті соціальної держави. Дана модель розвитку світової економіки має увібрати всі позитивні риси, властиві глобалізації, та разом з тим запропонувати вирішення її поточних проблем і усунення прогалин.

Література

1. Robertson R. The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. – P. 7–11.
2. Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – P. 408–412; 473–526.
3. Webster N. Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged / N. Webster, P. B. Gove. – Springfield, MA : Merriam-Webster, 1981. – 965 p.
4. Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – P. 212, 219.
5. Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte // Globalization: Theory and Practice. – 1996. – P. 44–45.
6. Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson. – Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 276 p.
7. Waters M. Globalization / M. Waters. – London; N. Y. : Routledge, 1995. – 185 p.
8. Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization / N. Chanda. – New Haven (Ct.); London : Yale Univ. Press, 2007. – P. 245–254.
9. Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 p.
10. Beck U. What Is Globalization? / U. Beck. – Cambridge : Polity, 2000. – P. 9–10.
11. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / S. Talbott. – N. Y. : Simon & Schuster, 2008. – 257 p.
12. Keohane R. O. Power and interdependence / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 p.
13. Darling F. C. The westernization of Asia: A comparative political analysis / F. C. Darling. – Boston : G. K. Hall, 1979. – 320 p.
14. Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. A. Kazamias. – London : F. Cass, 2001. – 304 p.
15. Ferguson N. Empire: How Britain made the Modern World / N. Ferguson. – London : Penguin Books, 2004. – 448 p.
16. Elliott L. The age of insecurity / L. Elliott, D. Atkinson. – London : Verso, 1998. – 256 p.

17. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne / U. Beck. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2015. – 391 p.
18. McLuhan M. Understanding media: The extensions of man / M. McLuhan, W. T. Gordon. – Seoul : Communication Books, 2011. – 460 p.
19. Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, № 4. – С. 422–437.
20. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – Vol. 15 (2), № 6. – P. 249–265.
21. Huntington S. P. The clash of civilizations and the remarking of world order / S. P. Huntington. – London : The Free Press, 2002. – 370 p.
22. Barber B. Jihad vs. McWorld / B. Barber. – N. Y. : Ballantine Books, 1996. – 389 p.
23. Held D. Global transformations: Politics, economics and culture / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 p.
24. Morris J. The Pax Britannica. Vol. II : The Climax of the Empire / J. Morris. – London : Faber & Faber, 1998. – 69 p.
25. Economic report of the President: Transmitted to the Congress February [Electronic resource]. – Washington (D. C.) : United States Government Printing Office, 2015. – Mode of access : <http://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/2015pr/01/fft900.pdf>.
26. Huntington S. P. Who are we? The challenges to America's national identity / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 2004. – P. 212–213, 218, 256.
27. United Nations. World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges / United Nations, United Nations Conference on Trade and Development Staff. – N. Y. ; Geneva : UN Publications, 2016. – 232 p.
28. Hopkins T. The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025 / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 51 p.
29. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 57–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.
30. Raw index data 2016 [Electronic resource] / KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Mode of access : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.